

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w WARSZAWIE

BULETTIN
ARCHÉOLOGIQUE
POLONAIS

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXV

VARSOVIE 2024

WARSZAWA 2024

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE
LXXV**

REDAKTOR NACZELNY
EDITOR IN CHIEF

DR WOJCIECH BRZEZIŃSKI

SEKRETARZ REDAKCJI
MANAGING EDITOR

DR HAB. JACEK ANDRZEJOWSKI

CZŁONKOWIE REDAKCJI
EDITORS

GRAŻYNA ORLIŃSKA, RADOSŁAW PROCHOWICZ, KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA

RADA NAUKOWA
SCIENTIFIC ADVISORY BOARD

PROF. DR HAB. **WOJCIECH NOWAKOWSKI** (Uniwersytet Warszawski, Instytut Historii Sztuki),
PROF. DR **AUDRONĖ BLIUJINĖ** (Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos
ir archeologijos institutas), PROF. DR HAB. **CLAUS VON CARNAP-BORNHEIM** (Schleswig),
PROF. DR HAB. **JERZY MAIK** (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk),
PROF. DR HAB. **DIETER QUAST** (Leibniz-Zentrum für Archäologie / Zentrum für Baltische
und Skandinavische Archäologie, Schleswig), PROF. DR HAB. **PAWEŁ VALDE-NOWAK**
(Uniwersytet Jagielloński, Instytut Archeologii)

CZASOPISMO RECENZOWANE ♦ PEER-REVIEWED JOURNAL

TŁUMACZENIA
TRANSLATION

KINGA BRZEZIŃSKA
JACEK ANDRZEJOWSKI, ANDRZEJ LELIGDOWICZ

KOREKTA
PROOF-READING

AUTORZY, KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA

SKŁAD I ŁAMANIE
LAYOUT

JRJ

RYCINA NA OKŁADCE
COVER PICTURE

Rekonstrukcja lateńskiego helmu z Bagienic Wielkich. Rys. JULIA HARBARUK
Reconstruction of the La Tène helmet from Bagienice Wielkie. Drawing JULIA HARBARUK

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2024
© Autorzy, 2024

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie jest jednostką organizacyjną
Samorządu Województwa Mazowieckiego

ADRES REDAKCJI
EDITORIAL OFFICE

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

STRONA WWW
HOME PAGE

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/en>

TOMY ARCHIWALNE
ARCHIVAL ISSUES

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archiwum>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archive>

ISSN

0043-5082

**SPIS TREŚCI
CONTENTS**

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE **LXXV (2024)**

ROZPRAWY / PAPERS

MARIUSZ KOWALEWSKI WOJCIECH JANUSZ BORKOWSKI STEFAN KAROL KOZŁOWSKI	Archaeological Traces of Conflicts from the Late Palaeolithic Until the Bronze Age Before the Onset of the Lusatian Culture, in the Light of Finds from Selected Sites from the Polish Lands	3
	Archeologiczne ślady konfliktów od późnego paleolitu do czasów epoki brązu przed nastaniem kultury łużyckiej, w świetle znalezisk z wybranych stanowisk z ziem polskich	
MARCIN SZPILA	Półkoski z terenów kultury przeworskiej Crude Sickles from the Territory of the Przeworsk Culture	43
WOJCIECH NOWAKOWSKI	Cmentarzysko w Miętkich a problem ciągłości kulturowej i osadniczej na Pojezierzu Mazurskim w I tysiącleciu n.e. The Miętkie Cemetery and the Issue of Cultural and Settlement Continuity in the Masurian Lakeland in the 1 st Millennium CE	73

MISCELLANEA / MISCELLANEA

IRENEUSZ JAKUBCZYK	Situla Eggers 18 w <i>Barbaricum</i> Situlae Eggers type 18 in <i>Barbaricum</i>	127
PAWEŁ SZYMAŃSKI	Technika lepienia naczyń w kulturze sudowskiej. Uwagi na marginesie znalezisk z cmentarzyska w Czerwonym Dworze koło Gołdapi Pottery Manufacturing Technology in the Sudovian Culture. Side Remarks on the Finds from the Cemetery at Czerwony Dwór near Gołdap	153
JAN SCHUSTER	Germanische Reiter zwischen Skandinavien und Schwarzen Meer – Elemente prunkvoller kaiserzeitlicher Pferdegeschirre aus der Westukraine. Mit Anmerkungen zu bestimmten durchbruchsverzierten Metallobjekten Germańscy jeźdzy pomiędzy Skandynawią a Morzem Czarnym – okazale uprzęże końskie z okresu wpływów rzymskich z zachodniej Ukrainy. Z uwagami na temat wybranych metalowych zabytków ze zdobieniem ażurowym Germanic Horsemen Between Scandinavia and the Black Sea. Splendid Roman Iron Age Horse Gear Elements from Western Ukraine. Including Comments on Certain Open-work Decorated metal Objects	181
	Anhang – ROMAN SERKIZ, JAROSLAW ONYSCHTSCHUK, Physikalisch-chemische Untersuchungen an Materialien aus der Römischen Kaiserzeit von Rychtytschi und Toboliw in der Westukraine Aneks – ROMAN SERKIZ, JAROSLAW ONYSCHTSCHUK, Analizy fizykochemiczne zabytków z okresu wpływów rzymskich z Rychtycz i Toboliwa w zachodniej Ukrainie Appendix – ROMAN SERKIZ, JAROSLAW ONYSCHTSCHUK, Physico-chemical Analyses of the Roman Iron Age Objects from Rykhtychi and Toboliv in Western Ukraine	268

MATERIAŁY / MATERIALS

GRAŻYNA ORLIŃSKA KAMIL NOWAK	A Late Bronze Age Hoard from Nowa Górna, Błonie Commune, Warsaw West County Skarb z młodszej epoki brązu z Nowej Górnego, gm. Błonie, pow. warszawski zachodni	275
AGATA CHILIŃSKA-FRÜBOES	Zapomniane stanowiska archeologiczne z okolic Królewca Forgotten Archaeological Sites from the Vicinity of Królewiec	367

ODKRYCIA / DISCOVERIES

MATEUSZ BOGUCKI JAKUB PAWLAK	Kamienny topór bojowy z Błaskowizny nad jeziorem Hańcza, pow. suwalski, woj. podlaskie A Stone Battle-axe from Błaskowizna by Lake Hańcza, Suwałki County, Podlaskie Voivodeship	421
BARTŁOMIEJ KACZYŃSKI WOJCIECH JANUSZ BORKOWSKI	Celtic Bronze Helmet Discovered at a Fortified Settlement on <i>Lysa Góra</i> in Bagienice, Northern Mazovia—Preliminary Report Celtański hełm z brązu odkryty na osadzie obronnej na <i>Łysej Górze</i> w Bagienicach na północnym Mazowszu – raport wstępny	426
MARTA STASIĄK-CYRAN	Srebrna zapinka kuszonowa z Cynkowa, pow. puławski – wyjątkowe znalezisko z zachodniej Lubelszczyzny Silver Crossbow Brooch from Cynków, Puławy County – an Exceptional Find from the Western Lublin Region	437

WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS

443

BARTŁOMIEJ KACZYŃSKI, WOJCIECH JANUSZ BORKOWSKI

CELTIC BRONZE HELMET DISCOVERED AT A FORTIFIED SETTLEMENT ON ŁYSA GÓRA IN BAGIENICE, NORTHERN MAZOVIA—PRELIMINARY REPORT

CELTYCKI HEŁM Z BRĄZU ODKRYTY NA OSADZIE OBRONNEJ NA ŁYSEJ GÓRZE
W BAGIENICACH NA PÓŁNOCNYM MAZOWSZU – RAPORT WSTĘPNY

Abstract: In 2024, a bronze helmet from the early La Tène Period was discovered during excavations at Łysa Góra in Bagienice, northern Mazovia. It was found in feature 1 (ritual hearth?) alongside iron tools, potsherds, a lump of daub and few burnt bones. Made of lead-tin bronze, the helmet belongs to the Berru type—a small group of helmets characterised by great formal diversity, known only from areas of Celtic settlement of the early La Tène Period (LTA–LB1a). Unlike other specimens of this type, the bowl of the Bagienice helmet is topped with a solid knob. The helmet is dated to phase LTB2 and is among the youngest documented finds of the Berru type.

Keywords: Celtic helmet, type Berru, Iron Age, La Tène Period, northern Mazovia, Polish lands

Słowa kluczowe: hełm celtycki, typ Berru, epoka żelaza, okres lateński, północne Mazowsze, ziemie polskie

The exceptional character of the Early Iron Age settlement on Łysa Góra at Bagienice, formerly known as Rembielin site I¹, has been repeatedly indicated in archaeological literature, including excavation reports and articles dedicated to individual finds of particular interest.² This perception of the site has been solidified by a work of Adam Waluś published in the early 1990s, which concerned fourteen metal objects of Celtic provenance—their unexpected presence in northern Mazovia in the environment of Early Iron Age cultures testified to previously unknown contacts with the Celtic world.³ Unfortunately, due to the lack of a comprehensive study of the material from “Rembielin” and subsequent research to verify the theses proposed by the aforementioned scholar, the site, despite its uniqueness, remained forgotten and, over time, gave rise to legends repeated by successive generations of archaeologists.

The archaeological site on Łysa Góra at Bagienice has been entered in the Polish Archaeological Record (hereinafter: AZP)⁴

¹ The name “Rembielin” was incorrectly assigned by the researchers of the site in 1971. They were likely influenced by the oral accounts of local inhabitants, as Łysa Góra and the meadows by the Orzyc River belonged to the farmers from the village of Rembielin, located approx. 3.5 km away from Łysa Góra. The dune is actually located within the administrative boundaries of the village of Bagienice, Chorzele Commune, Przasnysz County, Mazowieckie Voivodeship.

² Ł. OKULICZ, A. POZARZYCKA, W. NOWAKOWSKI 1974; Ł. OKULICZ 1975; D. MANASTERSKI 2001.

³ A. WALUŚ 1992.

⁴ Polish: Archeologiczne Zdjęcie Polski.

and the Voivodeship Registry of Cultural Property as Bagienice Wielkie, site I⁵ (AZP 35-65/1). It is situated on a characteristic, arched, sandy dune in the middle of wet meadows in the Orzyc River valley, approx. 1.5 km to the west of the town of Chorzele. The area, bound to the north by the current course of the Orzyc River and to the south by its old riverbed, is difficult to access. The hill, once free of vegetation—hence its pre-war name of Łysa Góra (Bald Mountain)—is now overgrown by a sparse mixed forest.

The presence of ancient objects on the surface as well as legends circulating among the local community made Łysa Góra an object of amateur searches and excavations long before the official discovery of the archaeological site. The first documented finds from the dune—artefacts dating to the Stone Age⁶—were probably recovered in the 1920s or 1930s. In 1957, after yet another pillaging incident, Antoni Kielak—a secondary school teacher in Chorzele—sent a letter and the artefacts collected from the surface to Prof. Józef Kostrzewski.⁷ In response, the scholar shared the opinion that the site might be a Lusatian Culture hillfort and that the Voivodeship Inspector of Monuments (hereinafter: WKZ)⁸ should be informed about the discovery. In 1959, the site was visited by Andrzej Kempisty,

⁵ In the literature, the site is known also as Chorzele. Its old, local names are Łysa Góra and Stroma Góra.

⁶ J. OSTASZEWSKI 1934, 58, fig. 5.

⁷ Cf. J.E. KACZMAREK, A. PRINKE 2023.

⁸ Polish: Wojewódzki Konserwator Zabytków.

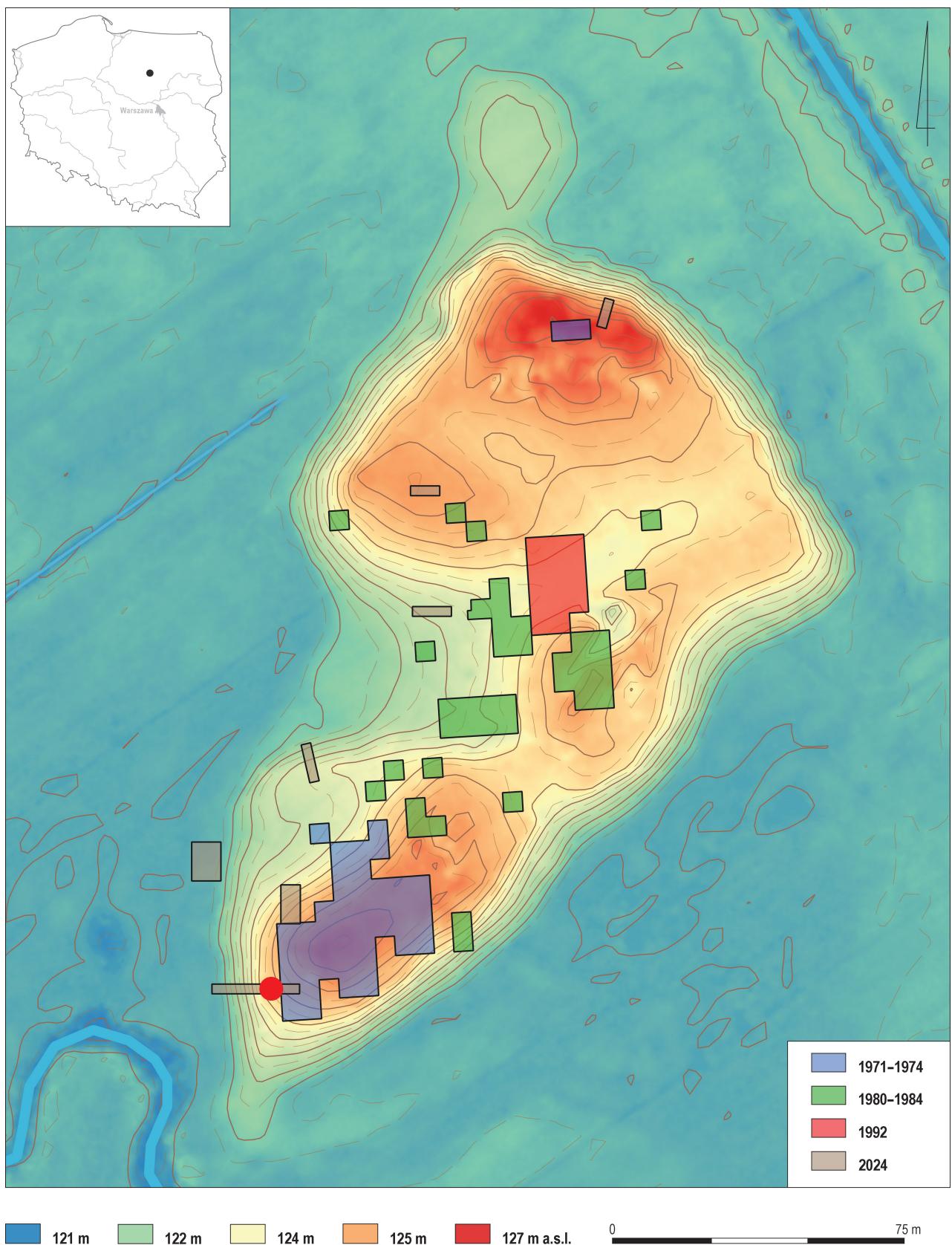

Fig. 1. Bagienice, site I (Łysa Góra). Site plan with exploratory trenches: (●) – findspot of the helmet. Graphics: C. Sobczak.
Ryc. 1. Bagienice, stan. I (Łysa Góra). Plan stanowiska z wykopami badawczymi. (●) – miejsce odkrycia helmu. Grafika: C. Sobczak.

Fig. 2. Bagienice, site I (Łysa Góra). Feature 1 during exploration: a – plan of the feature; b – southern part of the feature with helmet *in situ*; c – helmet *in situ*; d – crude sickle *in situ*; e, f – axes/adzes *in situ*. Photo: B. Kaczyński (b–f). Graphics: S. Rzeźnik (a).

Ryc. 2. Bagienice, stan. I (Łysa Góra). Obiekt 1 w trakcie eksploracji: a – plan obiektu; b – południowa część obiektu z hełmem *in situ*; c – hełm *in situ*; d – półkosek *in situ*; e, f – siekiery/ciosły *in situ*. Fot.: B. Kaczyński (b–f). Grafika: S. Rzeźnik (a).

delegated by the WKZ, who carried out the first exploratory excavations, confirming the chronology and cultural affiliation of the material proposed by Prof. Kostrzewski.⁹ The ancient artefacts found by the local population and the increasing number of amateur search pits led the WKZ in Ostrołęka to appeal to the Institute of the History of Material Culture of the Polish Academy of Sciences (hereinafter: IHKM PAN)¹⁰ to take an interest in the site. Systematic archaeological excavations at the site, conducted jointly by the IHKM PAN and the University of Warsaw, began in 1971 and continued until 1984, with a break in the works in the years 1975–1979.¹¹ The next archaeological intervention took place in 1992, when the WKZ commissioned rescue excavations within a large robbery pit.¹²

The excavations described above surveyed an area of approx. 2,500 m² in total, covering mainly the southern and partially also the central and northern parts of the dune (Fig. 1). Based on the results, the site was defined as an open settlement of residential and production character and a flat cemetery with cremation graves. The material was attributed to both the West Balt Barrow Culture¹³ and the Pomeranian Culture *sensu largo*.¹⁴

In 2024, the local authorities of the Chorzele Commune took steps to popularise knowledge of the site by developing a didactic and educational trail. To help with the implementation of the project, the State Archaeological Museum in Warsaw was asked to provide content-related assistance. As a result, interdisciplinary research of the site to verify its function and chronology was initiated in the same year.

During the test excavations in August 2024, seven trenches of a total area of 267 m² were explored in different parts of the site (Fig. 1), shedding new light on the nature of the site and providing a large amount of archaeological material.¹⁵ The traces of fortifications discovered on the southern and northern slopes of the site are indicative of the remains of a fortified settlement. The discoveries included farm and storage pits, post-holes and half-dugouts, as well as features with charcoal-saturated fills containing small quantities of burnt bones—the function of these last structures is unclear.¹⁶ The excavations yielded an impressive number of artefacts (nearly 340 pieces), including tools (axes/adzes, a crude sickle, chisels and knives), ornaments (arm rings, neck rings, earrings, bracelet fragments), weapons (sword, spearheads) and portions of raw material for smelting (cut fragments of bronze ornaments), as well as a bronze helmet from the early La Tène Period—a unique find in this part of Europe.

The helmet was discovered in the feature designated as no. 1. The outline of a circular pit, 120 cm in diameter, was detected directly beneath the topsoil layer, at a depth of approx.

⁹ A. KEMPISTY 1962, 79–80.

¹⁰ Polish: Instytut Historii Kultury Materiałnej Polskiej Akademii Nauk.

¹¹ INF.ARCH. 1972, 121; 1973, 105; 1974, 129; 1981, 128; 1982, 109; 1983, 119.

¹² J. GULA, A. SMOLIŃSKI 1992.

¹³ Cf. e.g., Ł. OKULICZ 1979, 24–29.

¹⁴ A. WALUŚ 1992, 89, footnote 3.

¹⁵ W. BORKOWSKI, B. KACZYŃSKI 2024.

¹⁶ Similar features discovered during excavations in the 20th century were identified as cremation graves.

Fig. 3. Bagienice, site I (*Lysa Góra*). The helmet during conservation work. Photo: Z. Dudzińska.

Ryc. 3. Bagienice, stan. I (*Lysa Góra*). Helm w trakcie prac konserwatorskich. Fot.: Z. Dudzińska.

30–35 cm (Fig. 2:a). The basin-like, intensely black fill, about 40 cm thick, was saturated with charcoal, large fragments of which were concentrated at its bottom; moreover, a few burnt stones were deposited in the pit (Fig. 2:b,c). The fill contained four iron axes/adzes—two in its central part and two at the northern edge of the pit (Fig. 2:e). A crushed, heavily corroded bronze helmet (Fig. 2:d) lay on its side in the southern section, next to an iron crude sickle (Fig. 2:e). Isolated burnt bones, numerous small fragments of bronze sheet metal (remains of the helmet), a completely corroded small iron object, a large lump of daub and potsherds were also recorded during the exploration of the feature.

Considering the varied inventory and the characteristics of the fill, an unambiguous determination of the function of the feature seems impossible. The presence of burnt bones would indicate that it was a cremation grave, but the isolated, hardly diagnostic remains are most probably fragments of animal bones.¹⁷ At the present stage of research, it should be assumed that the feature was a ceremonial hearth (?), into which the crushed helmet and tools were thrown. It is worth mentioning that all the iron objects bore traces of the so-called fire patina, and one of the sides of the bronze helmet's bowl had been

¹⁷ The analysis was conducted by Łukasz Maurycy Stasaszek PhD from the Anthropological Laboratory of the PMA. The potential presence of human remains in the feature in question may be revealed by the planned analysis of phosphorus contents in the samples collected from its fill.

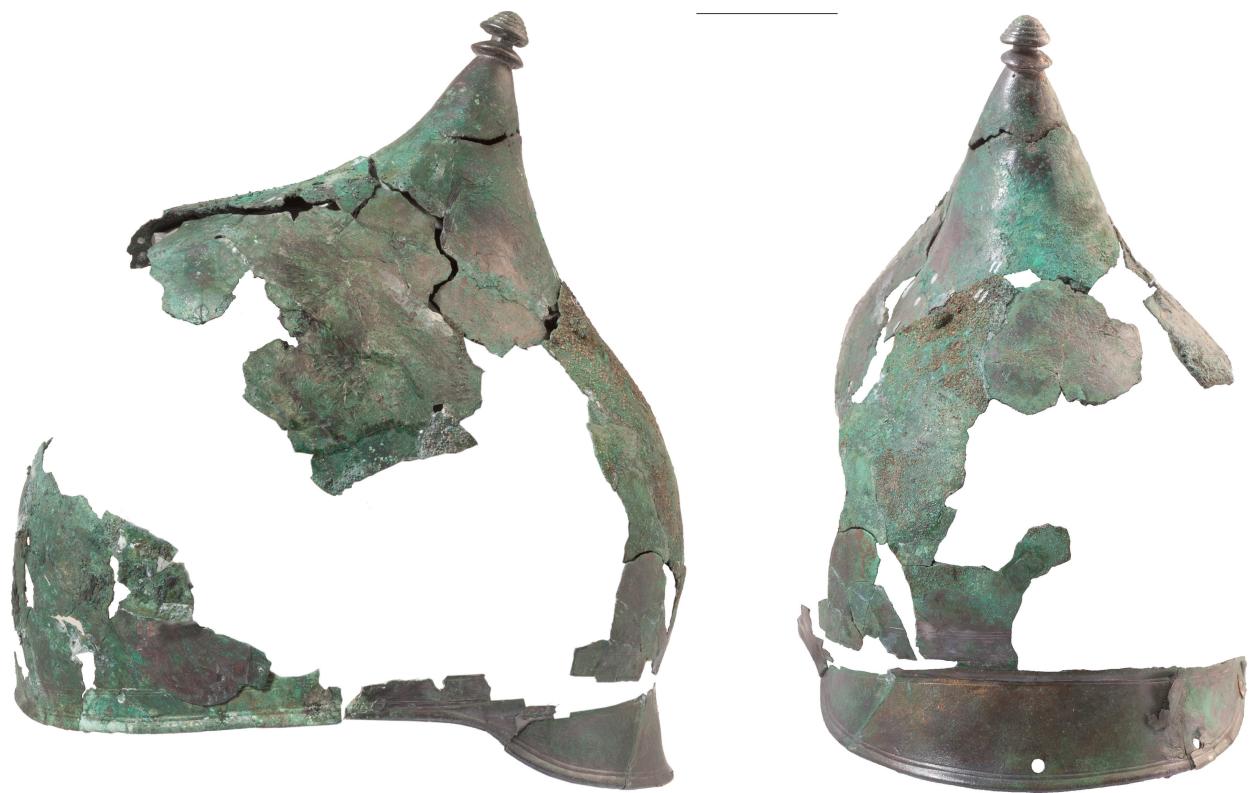

Fig. 4. Bagienice, site I (*Lysa Góra*). Bronze helmet. Photo: M. Kowalewski.

Ryc. 4. Bagienice, stan. I (*Lysa Góra*). Hełm brązowy. Fot.: M. Kowalewski.

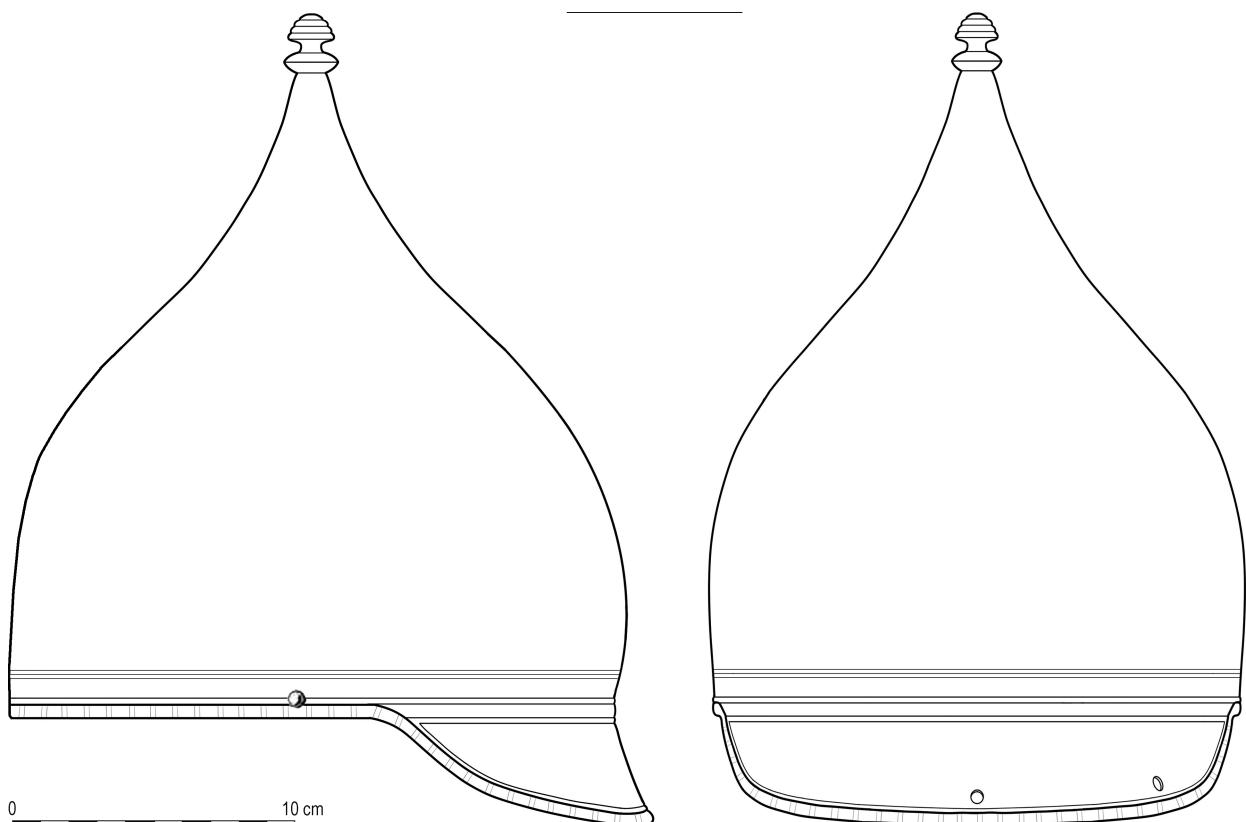

Fig. 5. Bagienice, site I (*Lysa Góra*). Reconstruction of the bronze helmet. Drawing: J. Harbaruk.

430 Ryc. 5. Bagienice, stan. I (*Lysa Góra*). Rekonstrukcja hełmu brązowego. Rys.: J. Harbaruk.

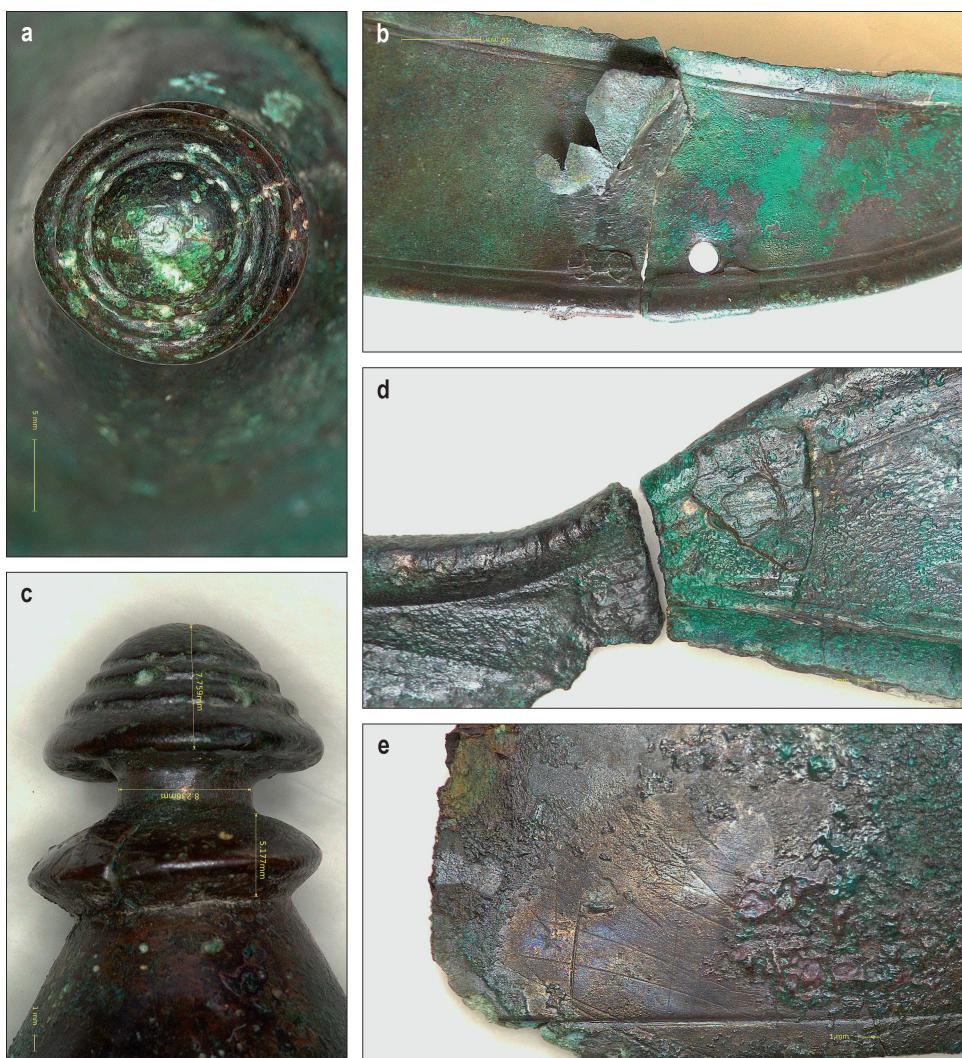

Fig. 6. Bagienice, site I (Łysa Góra). Profiled knob from the top of the helmet (a, c) and selected areas with traces of repairs (b, d) and scratches (e). Not to scale. Photo: M. Organek.
Ryc. 6. Bagienice, stan. I (Łysa Góra). Profilowany guz ze szczytu hełmu (a, c) oraz wybrane miejsca ze śladami napraw (b, d) i zarysowań (e). Bez skali. Fot.: M. Organek.

deformed by heat and had sand sinters and charcoal adhered to it. Preliminary examination of the charcoal pieces revealed them to be remains of oak, ash, birch and pine wood.¹⁸ The nondescript potsherds came from the middle parts of globular vessels, built by hand without the use of a potter's wheel. The technique of their manufacture is typical of settlement pottery of the West Balt Barrow Culture.

The bronze helmet was preserved in a very poor condition. After drawing up its documentation, the artefact was secured and transported directly to the Museum Collection Conservation Laboratory of the PMA, where it was explored under laboratory conditions (Fig. 3). During the initial stage of conservation, it was noticed that the artefact was very deformed (crushed) and incomplete, especially in the front part (about 35–40% of the lateral surface of its bowl and about 25–30% of the edge perimeter were missing) (Fig. 4:a.b). The bowl of the helmet was originally slightly onion-shaped, and its conical top was terminated with a profiled, bipartite knob of solid

bronze (Fig. 5).¹⁹ Above the neck guard, the bowl is slightly tapered and profiled. The lower, cylindrical edge of the helmet (noticeably flattened in the front part) is decorated with delicately marked, shallow, double vertical lines (Fig. 6). Above, there are engraved, shallow double lines along the entire preserved perimeter (including the neck guard and the constriction separating it from the bowl), and in the lower part of the bowl—additional three bands of engraved, shallow, circumferential strokes. There are two circular holes on the neck guard: one in the middle (remains of the attachment of a decorative knob?), the other on the right side (remnant of a repair). At the edges, several marks of repairs (riveted patches of bronze sheet) have been preserved on various parts of the circumference. The cleaned surfaces show traces of intensive use in the form of numerous scratches. Dimensions (reconstruction): dimensions in horizontal cross-section 23×18.5 cm, neck guard

¹⁸ The tree species were identified by Michał Aniszewski PhD from the Conservation Laboratory of the PMA.

¹⁹ The X-ray image was taken by Karol Żołędziowski, while the exploration, determination of the state of preservation and conservation of the helmet were carried out by Mikołaj Organek, both from the Conservation Laboratory of the PMA.

height 4 cm, bowl height 25 cm, hole dimensions 21.5×18 cm, circumference approx. 60–61 cm, knob height 2.4 cm, knob diameter 2 cm, sheet thickness 0.07–0.1 cm, edge thickness 0.3 cm, diameter of holes on the neck guard 0.4 mm, helmet height 29 cm.

The helmet was also preliminarily analysed in terms of its chemical composition by means of X-ray fluorescence spectrometry in air atmosphere conditions.²⁰ The alloy profiles of the examined artefact were determined on the basis of measurements taken in selected areas prepared for testing by mechanical removal of the patina. Several measurements were taken: on the knob, in the upper part of the bowl and on the neck guard. The knob was cast in tin-lead bronze, with an average copper content of 72.4%, tin content of 21.5% and addition of lead (3.6%). The chemical composition analysis of the upper part of the bowl showed that it was forged from tin-lead bronze, with a copper content of 67.5%, tin content of 25.9% and addition of lead (5.1%). The neck guard was made from an alloy with an average copper content of 76.5% and tin content of 17.4%, also with an addition of lead (4.6%). The results of measurements at several points on each element were reproducible, indicating a slight segregation of elements in the alloy. The differences in composition between the individual elements, especially the spike—the decorative knob—and the bowl and neck guard, may result from post-depositional processes, i.e. oxidation process in the soil.

The discovery of an early Celtic helmet at a fortified settlement of the West Balt Barrow Culture, several hundred kilometres from the areas of dense La Tène settlement, is an absolute archaeological sensation. It is the second Celtic helmet discovered in Polish lands, however, the other specimen—an iron helmet of the eastern Celtic type from grave 25 at the Przeworsk Culture cemetery at Siemiechów in central Poland²¹—is of much younger chronology. Formally, the bronze helmet from Bagienice corresponds to the *Berru* type,²² distinguished by Ulrich Schaaff.²³ It groups helmets with pointed, conical bowls with a decorative knob attached at the top, whose height is greater than the diameter of the rim/circumference. The protection for the neck—the neck guard—is arched and points downwards, unlike in typologically younger helmets where it is aligned horizontally. The helmets in question were composed of several elements: the bowl and neck guard formed from a single piece of sheet metal, a profiled knob and hinges (hook and loop) for attaching the chin strap.²⁴ Helmets of the *Berru* type are characterised by great formal variation and little standardisation (differences in dimensions, slenderness of bowls, form of the top knobs, shape of the neck guards, ornamentation). This variety is due to their non-serial, workshop

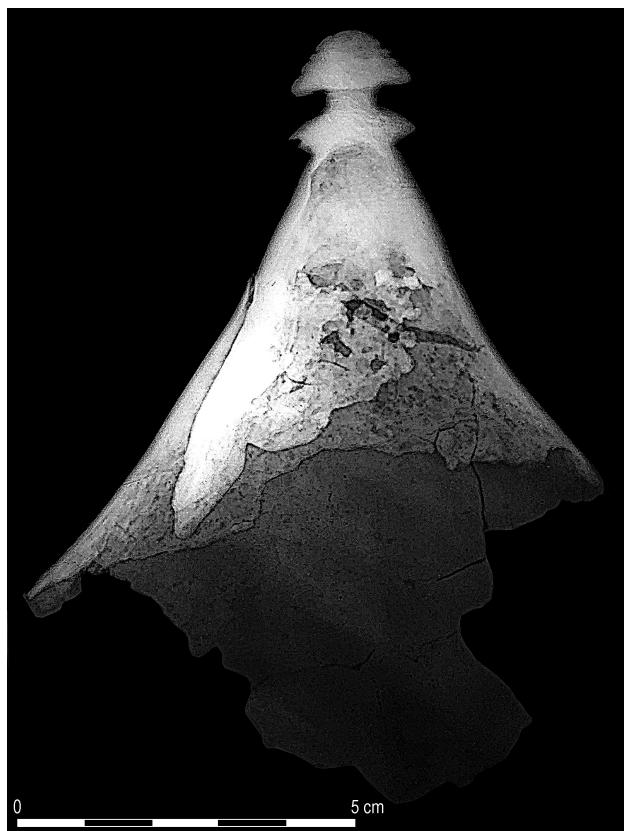

Fig. 7. Bagienice, site I (Łysa Góra). X-ray photograph of the upper part of the helmet bowl. Photo: K. Żołędziowski.
Ryc. 7. Bagienice, stan. I (Łysa Góra). Zdjęcie rentgenowskie górnej części dzwonu hełmu. Fot.: K. Żołędziowski.

manufacture, as opposed to cast Etruscan-Roman helmets, such as the *Montefortino* type.²⁵ The helmet from Bagienice meets all the criteria of the *Berru* type, except for the way in which the profiled knob is joined to the bowl. In the vast majority of specimens of this type, the knob is connected to the bowl with an iron rivet, whereas our helmet has a solid knob, fused to the bowl using a soldering technique, the identification of which, however, requires further research²⁶ (Fig. 7). The only published specimen whose knob was not riveted but joined to the bowl by soldering comes from Somme-Tourbe, dép. Marne.²⁷

Helmets of the *Berru* type are represented by a dozen or so specimens discovered exclusively in the La Tène areas, located mostly north of the Alps and stretching from Champagne and Burgundy through central Germany and Salzburg to south-western Slovakia.²⁸ The discovery from Łysa Góra at Bagienice in north-eastern Poland is the furthest located find of this type

²⁰ The test and interpretation of the results were done by Karol Żołędziowski.

²¹ M. JAJDĘWSKA 1986; 1987; M. JAJDĘWSKA, W. SICINSKI 2017, 46–47 fig. 29:4; with further literature.

²² The eponymous La Tène cemetery at Berru near Reims, dép. Marne, in Champagne, was discovered in 1872 (É. DE BARTHÉLEMY 1874; A. BERTRAND 1875).

²³ U. SCHAAFF 1975.

²⁴ U. SCHAAFF 1975, 89–90; 1988a, 293, 309–317, figs. 35, 36.

²⁵ Cf. U. SCHAAFF 1988b, 318–319, fig. 1.

²⁶ To precisely examine the method of attachment of these two elements, a CT scan of the helmet will be performed after the conclusion of conservation works.

²⁷ J. DÉCHELETTE 1914, 1163, fig. 490:4; U. SCHAAFF 1975, fig. 2:3; M. SCHÖNFELDER 2004b.

²⁸ U. SCHAAFF 1988a, 314, fig. 38.

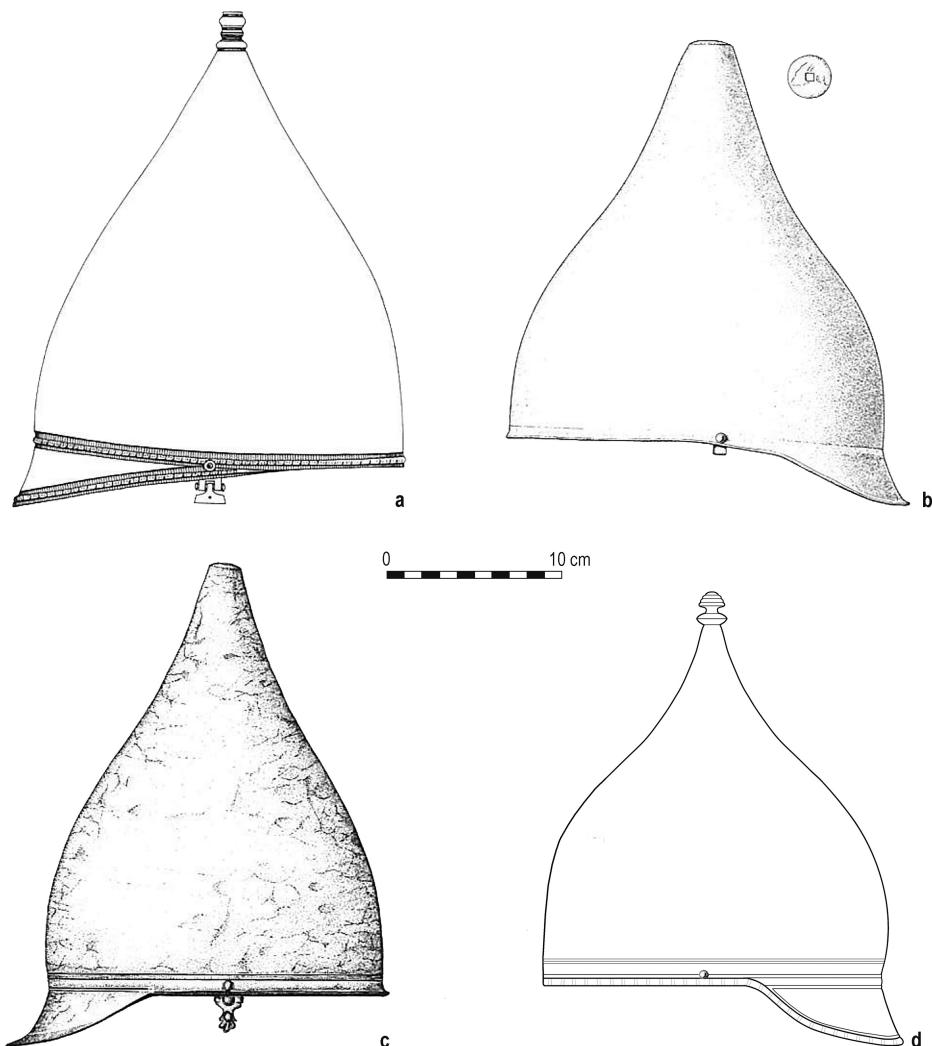

Fig. 8. Selected helmets of the *Berru* type: Montbellet, dép. Saône-et-Loire (a), Wörth am Rhein, Lkr. Germersheim (b), Garstadt, Lkr. Schweinfurt (c), Bagienice (*Lysa Góra*), Przasnysz County (d).

After: S. GRAS 2000 (a), H.-J. ENGELS & M. NAUERT 2000 (b), CH. PESCHECK & H.P. UENZE 1992 (c). Drawing: J. Harbaruk (d).

Ryc. 8. Wybrane helmy typu *Berru*: Montbellet, dép. Saône-et-Loire (a), Wörth am Rhein, Lkr. Germersheim (b), Garstadt, Lkr. Schweinfurt (c), Bagienice (*Lysa Góra*), pow. przasnyski (d).

Wg: S. GRAS 2000 (a), H.-J. ENGELS i M. NAUERT 2000 (b), CH. PESCHECK i H.P. UENZE 1992 (c). Rys.: J. Harbaruk (d).

and the only one recorded outside the areas of dense La Tène settlement. Most of its formal similarities, including the slenderness of the bowl, shape and profile of the neck guard, as well as the ornamentation (lines near the edge), link the specimen from Mazovia to the helmets from Burgundy, the Rhineland and Hesse. The closest analogies are the river finds from the Saône at Montbellet, dép. Saône-et-Loire (Fig. 8:a),²⁹ from the old Rhine (*Altrhein*) basin at Wörth am Rhein, Lkr. Germersheim (Fig. 8:b),³⁰ and from the Main River at Garstadt, Lkr. Schweinfurt (Fig. 8:c).³¹

²⁹ S. GRAS 1999.

³⁰ H.-J. ENGELS, M. NAUERT 2000, 608–609, fig. 107.

³¹ CH. PESCHECK, H.P. UENZE 1992, 62–63, pl. 29; see also M. SCHÖNFELDER 2007, 464–466, fig. 1; S. VERGER 2010, 73–74, fig. 5:5.

Characteristically shaped from thin sheet metal, *Berru*-type helmets, in addition to the isolated river finds of sacrificial nature, have been discovered in inhumation wagon graves with rich furnishings indicating the high social status of the deceased (e.g. *Berru*,³² Châlons-en-Champagne³³ and Somme-Tourbe,³⁴ dép. Marne, and Dürrnberg, Bez. Hallein³⁵). Due to thinness of the bronze sheet, rich ornamentation, as well as the valuable objects (bronze vessels, imports from the Mediterranean, gold ornaments) that accompanied them in the burial chambers, it is believed that these helmets were a sign of prestige empha-

³² É. DE BARTHÉLEMY 1874, pl. V–VIII.

³³ R. LEMOINE 1905; M. SCHÖNFELDER 2004a, 253–256, fig. 15.

³⁴ E. FOURDRIGNIER 1878; M. SCHÖNFELDER 2004b, figs. 1, 4, 5.

³⁵ E. PENNINGER 1972, 79, pl. 44:14.

sising the status of the owner rather than practical head protection during battle.³⁶

Berru-type helmets are dated on the basis of grave assemblages to the early La Tène Period—phases LTA and the beginning of LTB1 (LTB1a)³⁷—which in absolute chronology corresponds to the period between mid-5th and mid-4th century BCE.³⁸ The context of discovery of the Bagienice helmet does not allow its precise chronological position to be determined. The contents of feature 1 included a few nondescript potsherds, four axes/adzes and a crude sickle—iron tools which are of no chronological value and have been recorded in assemblages dating from the late Hallstatt Period throughout the entire La Tène Period.³⁹ The dating of the bronze helmet from Łysa Góra at Bagienice must be based solely on the chronology of the site, which at present should be limited to phases LTB1–LTB2,⁴⁰ corresponding to the period between the 4th and mid-3rd century BCE. The specimen from Bagienice is probably one of the youngest finds of the *Berru* type, and the numerous traces of repairs and scratches may be evidence that the helmet was used for a long time, spanning several decades.

Due to the abundance of artefacts of La Tène provenance discovered on Łysa Góra at Bagienice, the settlement has been credited with a unique role it supposedly played in the amber trade with the Celts in the 4th century BCE. According to the distribution of finds of LTB-dated artefacts, it was located on a hypothetical route connecting Samland with the north-eastern part of the Carpathian Basin in the Tisza River basin.⁴¹ The discovery of the bronze helmet, together with dozens of other La Tène objects, definitely changes the previous perception of the Łysa Góra site at Bagienice. It seems to have played a much greater role in long-distance trade contacts than previously believed. The question of the origin of the objects, discussion of their contexts and determination of scale, in particular, require further study and are obviously beyond the scope of this article.

The main purpose of this article is to introduce a unique object, discovered in a context that is absolutely unusual for this type of find, into the scientific circuit. We have decided that the Celtic bronze helmet from Łysa Góra at Bagienice is such an exceptional find that it should be published in the form of a preliminary report, so that it can start to function in the literature of the Early Iron Age. The planned, additional typological-chronological, technological and archaeometric studies will enable a full analysis of the discussed artefact.

ACKNOWLEDGMENTS

The research work on Łysa Góra in Bagienice was conducted in cooperation with the Faculty of Archaeology of the University of Warsaw and the Chorzele Town and Commune Office. The authors would like to thank the staff and students of the Faculty of Archaeology of the University of Warsaw for their contribution to the research work, as well as the representatives of the Chorzele Town and Commune Office for their invaluable help in organising the fieldwork. Finally, the Mazovian Voivodeship Historic Preservation Office (Branch Office in Ostrołęka), is to be commended for their invaluable guidance and conservator's supervision of the proper conduct of research works on this unique archaeological site.

Translation: Kinga Brzezińska

Dr Bartłomiej Kaczyński

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
Długa 52 «Arsenal»
PL 00-241 Warszawa
bartlomiej.kaczynski@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0003-2084-5433>

Dr Wojciech Janusz Borkowski

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
Długa 52 «Arsenal»
PL 00-241 Warszawa
wborkowski@pma.pl
<https://orcid.org/0000-0002-8637-8666>

Received: 5.11.2024 / Revised: 20.12.2024 / Accepted: 23.12.2024

LITERATURE

- DE BARTHÉLEMY É. 1874: *Note sur une sépulture antique fouillée à Berri (Marne) en 1872*, “Mémoires de la Société nationale des Antiquaires de France” 35, 92–98.
- BERTRAND A. 1875: *Le casque de Berri (Note lue à la Société des antiquaires de France)*, “Revue Archéologique” NS XXIX, 1875, 244–253.
- BOCHNAK T., KOTOWICZ P., OPIELOWSKA-NOWAK Z. 2016: *Dwa celtyckie depozyty przedmiotów żelaznych z Pakoszówką, pow. sanocki, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”* 37, 209–246.
- BORKOWSKI W., KACZYŃSKI B. 2024: *Projekt badawczo-konservatorski „Unikatowy zespół osadniczy w Chorzelach – stanowisko z okresu lateńskiego »Łysa Góra«”*. Raport z sezonu 2024, Warszawa [PMA / Urząd Miasta i Gminy Chorzele].
- DÉCHELETTE J. 1914: *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine, II. Archéologie celtique ou préhistorique, 3. Second âge du fer ou époque de La Tène*, Paris [Auguste Picard].
- ENGELS H.-J., NAUERT M. 2000: *Wörth. Fst. 2, „Ritterhecke“*,

³⁶ Cf. U. SCHAAFF 1975, 94, 98.

³⁷ O.-H. FREY 1955, 12–14; U. SCHAAFF 1975, 90–92; M. SCHÖNFELDER 2004b.

³⁸ Acc. to R. GEBHARD 1989, 118–127, fig. 46; cf. M. GRYGIEL 2015, 132; 2018, 369.

³⁹ Cf. T. BOCHNAK, P. KOTOWICZ, Z. OPIELOWSKA 2016, 222, 230, 231.

⁴⁰ A. WALUŚ 1992, 90–92; Z. WOŹNIAK 1995, 206; 2010, 79; 2011, 29; M. GRYGIEL 2018, 18–20. The 2024 excavation season did not yield finds that could broaden the chronological boundaries of the site.

⁴¹ E.g., A. POZARZYCKA-URBAŃSKA 1978, 162–163; J. OKULICZ-KOZARYN, W. NOWAKOWSKI 1996, 165; Z. WOŹNIAK 2007, 396–398; 2010, 79; L. HANSEN ET ALII 2024, 216–217.

- “Mitteilungen des Historischen Vereins der Pfalz” 98, 607–609.
- FOURDRIGNIER E. 1878: *Notes archéologiques. Double sépulture gauloise de la Gorge-Meillet, territoire de Somme-Tourbe (Marne). Étude sur les chars gaulois et les casques dans la Marne*, Paris [Menu].
- FREY O.-H. 1955: *Au musée de Besançon. I. Eine etruskische Bronzeschnabelkanne*, “Annales littéraires de l’Université de Besançon” 2e Serie II/1, Archéologie 2.
- GEBHARD R. 1989: *Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching*, Die Ausgrabungen in Manching 11, Stuttgart [Franz Steiner].
- GRAS S. 1999: *Un casque en bronze de type Berru, découvert dans la Saône à Montbellet, au lieu dit «Jean de Saône» (Saône-et-Loire)*, [In:] A. Villes, A. Bataille-Melkon (eds.), *Fastes des Celtes entre Champagne et Bourgogne aux VIIe–IIIe siècles avant notre ère. Actes du Colloque de l’A.F.E.A.F. tenu à Troyes, 25–27 mai 1995*, Mémoires de la Société Archéologique Champenoise 15, suppl. 4, Reims [Société archéologique Champenoise], 473–482.
- GRYGIEL M. 2015: *Kultura jastorska na Niżu Polskim. Próba określenia chronologii, zasięgu i powiązań*, WA LXVI, 127–181.
- GRYGIEL M. 2018: *Chronologia przemian kulturowych w dobie przełomu starszego i młodszego okresu przedrzymskiego na Niżu Polskim*, Wydawnictwa Fundacji Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego 24, Łódź [FBAPKJ].
- GULA J., SMOLIŃSKI A. 1992: *Rembielin, pow. Przasnysz, Sprawozdanie z badań 1992 r.*, typescript in the archive of Mazovian Provincial Monument Conservator, Ostrołęka Branch.
- HANSEN L. ET ALII 2024: L. Hansen, M. Chytráček, L. Kučera, K. Hagemann, D. Mischka, M. Golec, M. Dienstpier, Z. Golec Mirová, V. Zemek, D. Krausse, *Ältereisenzeitlicher Bernstein an der Heuneburg Neue Erkenntnisse zur Herkunft des Bernsteinrohmaterials und seiner Verarbeitung*, “Archäologisches Korrespondenzblatt” 54, 199–221.
- JAŻDŻEWSKA M. 1986: *Ein römischer Legionärshelm aus Polen, „Germania”* 64, 61–73.
- JAŻDŻEWSKA M. 1987: *Rzymski hełm legionisty znaleziony w Polsce*, WA XLVIII/1 (1983), 37–43.
- JAŻDŻEWSKA M., SICIŃSKI W. 2017: *Siemiechów, stan. 2, woj. łódzkie. Cmentarzysko i osada kultury przeworskiej*, Wydawnictwa Fundacji Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego 22, Łódź [FBAPKJ].
- KACZMAREK J.E., PRINKE A. 2023: *Żywot dług, pracowity i spełniony. Profesor Józef Kostrzewski (1885–1969) – prehistoryk, patriota, Europejczyk*, Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses 28, Poznań [MAP].
- KEMPISTY A. 1962: *Grodzisko kultury lużyckiej w Chorzelach, pow. Przasnysz*, WA XXVIII/1, 79–80.
- LEMOINE R. 1905: *Époque marnienne. Sépulture à char. Découverte du 10 mars 1904 à Châlons-sur-Marne*, “Bulletin de la Société Préhistorique Française” 2/4, 100–116.
- MANASTERSKI D. 2001: *Jamowy grób ciałopalny z żelazną sprzączką do pasa, ze stanowiska I w Rembielinie, powiat przasnyski*, [w:] W. Nowakowski, A. Szela (eds.), *Officina archaeologica optima. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi Kozarynowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, ŚWIATOWIT. Suppl. Series P: Prehistory and Middle Ages VII, Warszawa [IA UW], 127–133.
- OKULICZ Ł. 1975: *Sprawozdanie z badań cmentarzyska z wczesnej epoki żelaza w Rembielinie, powiat przasnyski*, RO XI, 205–209.
- OKULICZ Ł. 1979: *Kultura pomorska a kultura kurhanów zachodniobałtyjskich*, [In:] T. Malinowski (ed.), *Problemy kultury pomorskiej*, Koszalin [Muzeum Okręgowe w Koszalinie], 13–32.
- OKULICZ Ł., POZARZYCKA A., NOWAKOWSKI W. 1974: *Stanowisko z wczesnej epoki żelaza w Rembielinie, pow. Przasnysz*, SprArch. XXVI, 65–72.
- OKULICZ-KOZARYN J., NOWAKOWSKI W. 1996: *In Search of the Amber Routes. Traces of Contacts Between South-Eastern Coasts of the Baltic Sea and the Celto-Illrian and Dacian Territories*, [In:] Z. Woźniak (ed.), *Kontakte längs der Bernsteinstrasse (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt*, Kraków [MAK], 157–172.
- OSTASZEWSKI J. 1934: *Z dziejów mławskiego Mazowsza. Szkic historyczny*, Mława [self-published].
- PENNINGER E. 1972: *Der Dürrenberg bei Hallein I. Katalog der Grabfunde aus der Hallstatt und Latènezeit. Erster Teil*, Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 16, Munich [C.H. Beck].
- PESCHECK CH., UENZE H.P. 1992: *Die Kelten im Landkreis Schweinfurt*, Kallmünz/Opf. [Michael Lassleben].
- POZARZYCKA-URBAŃSKA A. 1978: *Zabytki pochodzenia celtyckiego na obszarach zachodniobałtyjskich*, WA XLIII/2, 155–164.
- SCHAAFF U. 1975: *Frühlatènezeitliche Grabfunde mit Helmen vom Typ Berru*, JRGZM 20 (1973), 81–106.
- SCHAAFF U. 1988a: *Keltische Helme (K 100–106)*, [In:] A. Bottini et alii (eds.), *Antike Helme. Sammlung Lipperheide und andere Bestände des Antikenmuseums Berlin*, Römisches-Germanisches Zentralmuseum. Monographien 14, Mainz [Römisches-Germanisches Zentralmuseum], 293–317.
- SCHAAFF U. 1988b: *Etruskisch-römische Helme (K 107–113)*, [In:] A. Bottini et alii (eds.), *Antike Helme. Sammlung Lipperheide und andere Bestände des Antikenmuseums Berlin*, Römisches-Germanisches Zentralmuseum. Monographien 14, Mainz [Römisches-Germanisches Zentralmuseum], 318–326.
- SCHÖNFELDER M. 2004a: *Das frühlatènezeitliche Grab eines Reiters und Wagenfahrers aus Châlons-en-Champagne, Dép. Marne*, JRGZM 50/1 (2003), 231–278.
- SCHÖNFELDER M. 2004b: *Le casque de la tombe à char de Somme-Tourbe «La George-Meillet» (Marne)*, “Antiquités nationales” 36, 207–214.
- SCHÖNFELDER M. 2007: *Einige Überlegungen zu Flussfunden der Latènezeit*, [In:] Ph. Barral et alii (éds.), *L'âge du Fer dans l'arc jurassien et ses marges. Dépôts, lieux sacrés et territorialité à l'âge du Fer*. Actes du XXIXe colloque international de l’AFEAF, Bienna, 5–8 mai 2005, vol. 2,

- Besançon [Presses universitaires de Franche-Comté], 463–472.
- VERGER S. 2010: *Un casque en bronze laténien d'Italie au musée d'Archéologie nationale*, "Antiquités nationales" 41, 71–84.
- WALUŚ A. 1992: *Zabytki metalowe kultury lateńskiej z Rembieliną, woj. ostrołęckie*, [In:] J. Okulicz-Kozaryn, W. Nowakowski (eds.), *Studia z archeologii ludów barbarzyńskich z wybrzeży Bałtyku i dorzecza Wisły*, Barbaricum 3, Warszawa [IA UW], 89–101.
- WOŹNIAK Z. 1995: *Kultura pomorska a kultura lateńska*, [In:] T. Węgrzynowicz et alii (eds.), *Kultura pomorska i kultura grobów kłoszowych. Razem czy osobno? Materiały z konferencji w dniach 24–26 listopada 1993*, Warszawa [PMA], 201–213.
- WOŹNIAK Z. 2007: *Rola Celtów i kultury jastorfskiej w przejęciach kulturowych i etnicznych na ziemiach Polski w 2. połowie I tysiąclecia p.n.e.*, [In:] L. Bakalarska (ed.), *Wspólnota dziedzictwa archeologicznego ziem Ukrainy i Polski. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego Łanicut (26–28 X 2005 r.)*, Warszawa [Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków], 390–419.
- WOŹNIAK Z. 2010: *Kontakty mieszkańców ziem polskich ze światem celtyckim u schyłku okresu halsztackiego i we wczesnym okresie lateńskim*, PArch. 58, 39–104.
- WOŹNIAK Z. 2011: *Wybrane problemy badań nad schyłkiem okresu halsztackiego oraz okresem lateńskim i przedrzymskim w Polsce*, [In:] M. Fudziński, H. Paner (eds.), *Między kulturą pomorską a kulturą oksywską. Przemiany kulturowe w okresie lateńskim*, Gdańsk [MAG], 11–38.

CELTYCKI HEŁM Z BRĄZU ODKRYTY NA OSADZIE OBRONNEJ NA ŁYSEJ GÓRZE W BAGIENICACH NA PÓŁNOCNYM MAZOWSZU – RAPORT WSTĘPNY

STRESZCZENIE

Stanowisko wielokulturowe na Łysej Górze w Bagienicach, pow. przasnyski (dawniej znane jako Rembielin) położone jest na północnym Mazowszu pośród mokradeł na łukowato ukształtowanej wydmie piaszczystej w dolinie rzeki Orzyc, ok. 1,5 km od miejscowości Chorzele (Ryc. 1). Znane było już przed wojną, zaś służbom konserwatorskim zgłoszono je dopiero w latach 50. XX wieku jako grodzisko kultury lużyckiej. W wyniku badań wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 70., 80. i 90. XX wieku rozpoznano 2500 m² stanowiska – odkryto

tu m.in. liczną serię przedmiotów pochodzenia lateńskiego, a obiekt określono jako osadę i nekropolę kultury kurhanów zachodniobałtyjskich (Ryc. 1).

W 2024 roku, w związku z planowaną budową ścieżki dydaktycznej, Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie przeprowadziło badania wykopaliskowe mające na celu weryfikację funkcji i chronologii stanowiska. Podczas prac przebadano obszar o pow. 267 m², pozyskując kilkaset przedmiotów z wczesnej epoki żelaza należących do kultury kurhanów zachodniobałtyjskich oraz kultury lateńskiej; ustalono, że osada miała charakter obronny. Najciekawszym znaleziskiem był wczesnolateński hełm z brązu, który odkryto w obiekcie 1 – palenisku o charakterze obrzędowym – obok pięciu narzędzi żelaznych: półkoska i czterech siekier/cioseli (Ryc. 2).

Wykonany z cienkiej blachy hełm miał lekko cebulowaty kształt (Ryc. 4,5). Jego stożkowaty szczyt zakończony jest profilowanym, dwudzielnym litym guzkiem brązowym (Ryc. 6:a,c, 7), lukowaty nakarczek jest wyodrębniony i oddzielony od dzwonu przewężeniem. Zdobienie hełmu ogranicza się do drobnych nacięć jego dolnej krawędzi oraz trzech dookoła rytых w dolnych partiach dzwonu. Hełm nosi liczne ślady napraw oraz zarysowania powstałe w trakcie długiego użytkowania (Ryc. 6:b,d,e).

Stopem, z wykonano odlano hełm, jest brąz cynowo-ołowiowy. Guzek odlano ze stopu o przeciętnej zawartości miedzi 72,4% i cyny 21,5%, z dodatkiem 3,6% ołowiu. Dzwon wykuto z brązu o nieco mniejszej średniej zawartości miedzi (67,5%) i większej – cyny (25,9%), z dodatkiem 5,1% ołowiu, zaś nakarczek ze stopu o średniej zawartości miedzi na poziomie 76,5% i cyny – 17,4%, z dodatkiem 4,6% ołowiu.

Okaz z Łysej Górze w Bagienicach spełnia kryteria typu *Berru* – kategorii wczesnolateńskich hełmów o stożkowatym, smukłym dzwonie zakończonym ozdobnym guzkiem, połączonym z dzwonem za pomocą nitu (Ryc. 8). Cechują się one nieznacznym poziomem standaryzacji, co wynika z ich indywidualnej produkcji. Znane są głównie z grobów „książęcych”, stąd przyjmuje się, że pełniły głównie rolę wyznacznika statusu społecznego, a nie faktycznej ochrony głowy podczas walki. Występują na cmentarzyskach oraz jako depozyty rzeczne w zachodniej i środkowej Europie (Szampania, Burgundia, Nadrenia, Hesja, Salzburg, południowo-zachodnia Słowacja). Okaz z Łysej Górze w Bagienicach jest odosobnionym znaleziskiem – jedynym odkrytym poza zasięgiem zwartego osadnictwa celtyckiego.

Znane hełmy typu *Berru* datowane są na fazę LTA i LTB1a, co odpowiada okresowi od połowy V do połowy IV wieku p.n.e. Okaz z Bagienic jest najmłodszym znaleziskiem tego typu, gdyż odkryto go na stanowisku datowanym zabytkami lateńskimi z fazy LTB1 i LTB2, tj. okresu między IV a połową III wieku p.n.e.

Odkrycie na Łysej Górze w Bagienicach hełmu z brązu i serii kilkudziesięciu przedmiotów proweniencji lateńskiej zmienia dotychczasowe postrzeganie roli tego stanowiska – jego znaczenie w dalekosieżnych kontaktach wymiennych musiało być zdecydowanie większe.

Niniejszy artykuł to wstępny raport, mający na celu wprowadzenie tego wyjątkowego znaleziska do obiegu naukowego. Planowane są dalsze szczegółowe badania hełmu, zarówno typologiczno-chronologiczne, jak i specjalistyczne.

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

- AAC – „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
 AAHung. – „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
 AFB – „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
 Amtl. Ber. – „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”, (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...” oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”), Danzig
 APolski – „Archeologia Polski”, Warszawa
 APS – „Archeologia Polski Środkowowschodnie”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
 AR – „Archeologicke rozhledy”, Praha
 B.A.R. Int. Series – British Archaeological Reports, International Series, Oxford [BAR Publishing]
 BerRGK – „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
 BJahr. – „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
 BMJ – „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
 CRFB – Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
 FAP – „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
 Inf.Arch. – „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
 InvArch. – „Inventaria Archaeologica. Pologne”, Warszawa-Łódź
 JmV – „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
 JRGZM – „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
 KHKM – „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
 KSIA – Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР, Москва
 MIA – Материалы и исследования по археологии СССР, Москва
 MatArch. – „Materiały Archeologiczne”, Kraków
 MS – „Materiały Starożytnie”, Warszawa
 MSiW – „Materiały Starożytnie i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
 MSROA – „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
 MZP – „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
 PA – „Památky archeologicke” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
 PArch. – „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
 PMMAE – „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
 PomAnt – „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
 Prahistoria ziem polskich – *Prahistoria ziem polskich*, tom I: *Paleolit i mezolit* (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: *Neolit* (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: *Wczesna epoka brązu* (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego* (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: *Późny okres lateński i okres rzymski* (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981 [Ossolineum]
 Prussia – „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg.
 PZ – „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
 RArch. – „Recherches Archéologiques”, Kraków
 RB – „Rocznik Białostocki”, Białystok
 RGA – Reallexikon der Germanischen Altertumskunde: 1. edycja: J. Hoops (wyd.), tomy 1–4 (K.J. Trübner, Straßburg 1911–1919), 2. edycja: H. Jankuhn, H. Beck i in. (wyd.), tomy 1–35 (Walter de Gruyter/De Gruyter, Berlin-New York 1973–2007).
 RO – „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
 RosArh. – „Российская археология”, Москва
 SJahr. – „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
 SIA – „Slovenská archeológia”, Bratislava
 SovArh. – „Советская археология”, Москва
 SprArch. – „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków

- SprPMA – „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
- WA – „Wiadomości Archeologiczne”, „Wiadomości Archeologiczne. Spostrzeżenia lat ostatnich w dziedzinie starożytności krajowych. Czasy przedhistoryczne” (I–IV – 1873–1882); „Wiadomości Archeologiczne. Organ Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych” (V–IX – 1920–1925); „Wiadomości Archeologiczne. Organ Państwowego Muzeum Archeologicznego” (X–XXII – 1929–1955); „Wiadomości Archeologiczne” (XXIII–XXXI – 1956–1966), „Wiadomości Archeologiczne. Organ Muzealnictwa i Konserwatorstwa Archeologicznego” (XXXII–LV – 1966–2001); „Wiadomości Archeologiczne” (od LVI – 2002), Warszawa
- ZfE – „Zeitschrift für Ethnologie”, Berlin
- ZNUJ – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
- ZOW – „Z otchłani wieków”, Warszawa

WYKAZ SKRÓTÓW NAZW WYDAWNICTW

ABBREVIATIONS OF PUBLISHING HOUSES NAMES

Zobacz / See:

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Wykaz-skrotow-nazw-wydawnictw,5442.html>

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Abbreviations-of-publishing-houses-names,5443.html>

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 899
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2024. Wydanie I. Nakład 350 egz.

Druk i oprawa: Bis-ART Drukarnia Krystyna Białaszewska, ul. Kielecka 39/5, 02-530 Warszawa